

Шугай М.А.

Український менталітет. (Спроба теоретико-наукового аналізу).

З утвердженням гідної світової визнання незалежної Української держави постали важливі завдання перед поколінням, яке буде і будуватиме державний, соціальний і економічний лад. Слід зазначити, що однією з найболючіших проблем залишається піднесення загального матеріального рівня життя народу. Нашій державі потрібні люди справи реальної, практичної- економісти, фінансисти, юристи. Для розвитку цих сфер потрібний духовно-психологічний простір, самосвідомість, яка так необхідна для утвердження держави, її самобутності, індивідуальності та духовності, що формувалась тисячоліттями.

Виникнувши в процесі історичного самоствердження і міжнародного культурного синтезу, українське мистецтво визначає ментальність українців. Соціальні, соціально-психологічні, психологічні і естетичні фактори перетворюють його у феномен надзвичайно суспільного впливу. Мистецтво не лише передає почуття, а й пробуджує їх.

Система національного виховання, яка склалась на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль. Весь зміст навчально-виховної роботи в школі повинен бути спрямований на формування національного типу особистості, спираючись на культурно-історичний досвід, здобутки народу багатьох епох, його морально-етичні цінності, ментальність. Погоджуючись з відомим словацьким вченим Й.С.Виростом, що підставами ідентифікації особи до самої себе, до певної нації є кровна спорідненість, спорідненість з духовною культурою, спільність мови, варто було б додати і наявність спільних психологічних особливостей характеру, спільне "психологічне оснащення" представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення, тобто менталітет.

Реалізація цього завдання можлива при наявності у вчителів відповідних знань про

особливості української ментальності, становлення національного світобачення, визначення засобів мистецтва як факторів відтворення національної ментальності.

Всі спонукання людей, всі стимули їх суспільної поведінки, їх економічної, політичної і культурно-творчої діяльності проходять через їх свідомість, перетворюючись у ній і отримуючи специфічне забарвлення.

Немає сумніву в тому, що без огляду на національні відмінності всюди є егоїсти і альтруїсти, чесні і недопропорядні, реалісти і мрійники, добрі і злі, сміливі та боягузи, роботящі й ліниві. Ще в стародавні часи були спроби пояснювати існування національних відмінностей. Всім відома холоднокрівність і спокій англієць і палка вдача гарячого італійця, поетичний настрій співучого українця, а також різна реакція на подібні події, різне ставлення до людей, природи, Бога, тобто різне світобачення.

Першою умовою нації як найвищого виду психологічної групи є певний ступінь духовної однорідності групи, певна подібність духовної конструкції одиниць, що творять групу.

Незважаючи на існування багатьох різних теорій і спроб науково визначити національні відмінності та подати їх генезис, наука про національний характер, тобто менталітет, ще тільки зароджується.

Українська ментальність - проблема ще мало досліджена. Вивчаючи праці видагних учених-культурологів, слід зазначити, що їх об'єднує визнання неповторного характеру української культури, літератури, мови, фольклору, архітектури, релігії. Літературознавець і культуролог М.Возняк стверджує, що український народ відрізняється своєю вдачею, психологією, складом родинних і суспільних відносин, формами особистого та громадського життя, "бо відзначається окремими психофізичними рисами та взагалі багатьма характеристичними окремостями". Провідною ідеєю українського народу є ідея рівності й широкого демократизму, прагнення до політичного права кожної особистості в суспільстві без огляду на стан і народність. Для здійснення цієї ідеї необхідний високий культурний рівень особистості, що вміла б принести великі жертви задля суспільства й досягти

ла б незламну внутрішню дисципліну. Прикладом спроби втілити в життя провідну ідею українського народу М.Возняк вважає історичний період, коли прапор української державності у свої руки взяла козаччина.

Вивчення національної літератури є важливим для дослідження духовного життя народу. У творчості беруть участь розум, почування, фантазія. Таким чином, з літературних творів, музичних і художніх, ми можемо вивчати душу народу, його потаємні думки й почування, котрими він жив протягом віків.

Етнограф, фольклорист і антрополог Федір Вовк дійшов до висновку, що українці становлять окремий антропологічний тип, відмінний від сусідніх слов'янських народів. Культуролог Д. Антонович виявляє деякі спільні риси, що характерні для української думки і які знаходимо у світогляді українських філософів, письменників (Г.Сковорода, М.Гоголь, Юркевич, В.Липинський, М.Костомаров, П.Куліш, М.Максимович.) Це такі риси, як емоціоналізм, нахил до усамітнення, ідеал гармонії внутрішнього, релігійність. Д. Антонович досліджує культуру бароко як найцікавішого явища в українському мистецтві, літературі, філософії. Українське бароко відтворює притаманний українському національному характерові потяг до святковості, поетичності, до яскравих барв, рясного рослинного орнаменту, а також відтінок легкої задуми, ледь відчутного суму. Вивчення національних варіантів бароко - актуальна наукова проблема.

Микола Костомаров у праці "Книги Биття українського народу" обстоює самотність та окремішність української нації. Слід зазначити, що видатний історик і фольклорист вказує на високу релігійність, ширість українців "ніде чоловік не любив так своєї жінки, а потім діти своїх батьків". У "Книзі Биття" викладено принцип християнської моралі, за яким повинно бути збудоване суспільство. Для дослідження української ментальності на сучасному етапі розвитку наукової думки важливим є вивчення творів Д.Дорошенка, М.Грушевського, Г.Булашева, В.Планиди, І.Огієнка, М.Смоліцького. Існують важливі описи України, життя та звичаїв її народу мандрівниками з інших країн.

У чужинця, що приїздить до нової для нього країни, спостережливість завжди загострюється, увага зосереджується на нових для нього явищах. Серед таких описів надзвичайно велике значення має відома книга "Опис України" Гійома де Боплана. Згадавши праці культурологів, зупинимось на одному з методів дослідження української ментальності - методі соціально-культурної антропології. До культурної антропології (від грецьких слів : "антропос" - людина; "логос" - поняття, вчення) належать етнографія, етнологія, соціальна антропологія (студії соціальних процесів і соціальних структур) і окремий напрям, що вивчає взаємини між культурою як цілісністю і структурою особистості. Цей останній напрям звуть соціально-культурною антропологією. Щоб з'ясувати поняття "культура" в антропологічному сенсі варто врахувати концепцію Арнольда Гелена. У творі "Про систематику антропології" він, з'ясовуючи феномен людини, користується поняттями "природного оточення" та "життєвого світу". Природне оточення - все те, що дане живим істотам у "готовому" вигляді. Життєвий світ - сукупність умов, необхідних для життя цього виду живих істот. Безліч чинників впливають на те, який саме життєвий світ принесе в природне оточення певний соціум: історичний, географічний, соціологічний та інші. Не заперечуючи їх значення, загальною методологічною передумовою є припущення, що в межах названої фундаментальної невизначенності кожен соціум будує свій неповторний життєвий світ, вільно реалізує свою творчу енергію.

На самотності культурно-суспільних світів наголошували Освальд Шпенглер та відомий англійський історик, автор багатотомної "Історії цивілізації" Арнольд Тойнбі. Для обох "... ці світи є схожими на живі організми: кожен - цілісне утворення, не здатне сполучатися і змінювати базові структури (архетипи), закладені в них з початку формування".

Культура в антропологічному розумінні визначає спосіб життя нації, а отже, і окремої особи, через набуту нею соціальну спадщину.

Щоб з'ясувати, яким чином культурний вплив безпосередньо формує ментальність людини, необхідно звернутись до психоаналізу,

психології несвідомого, дослідження якої розповсюджуються на "область душі". З. Фрейд переосмислює несвідоме як первісну душевну субстанцію, що активно впливає на наші почуття, мислення, життєдіяльність, які зовсім не є прерогативою пильнуючої волі та розрахунків розуму.

Найособистіші вчинки людей, наукові та мистецькі відкриття виходять з глибин інстинктного життя, з несвідомого.

Доглибінна психологія і психіатрія ствердили, що структура особистості, зокрема її настанова до світу, до життя, до інших людей витворюються під впливом переживань у ранньому дитинстві. Під час перших п'яти років життя закладаються основи для пізнішого утвердження в житті, для оптимізму, довіри або песимізму. Переживання раннього дитинства формують особисте несвідоме.

Сполучивши дослідження двох наук - доглибінної психології про вирішальне значення раннього дитинства на формування вдачі і соціально-культурної антропології про вплив культури на поведінку і характер етнічних груп, - можна стверджувати, що так, як особисті прикмети характеру людини створюються в ранніх роках, так і вплив культури на характер людини вирішується головню в тому самому часі.

Крім особистого несвідомого при формуванні та усталенні психіки велику роль відіграє колективне несвідоме. Поверховий шар особистого несвідомого "... знаходиться на іншому, більш глибокому, який походить не з особистого досвіду". Цей природжений більш глибокий шар і є колективним несвідомим, яке має не індивідуальну, а загальну природу. Колективне несвідоме ідентичне у всіх людей і утворює тим самим загальну основу душевного життя кожного. К.Г. Юнг вказує на так звані емоційно забарвлені комплекси, що формують душевне життя особистості.

Змістом колективного несвідомого є архетипи. Це найменування означає - давні споконвічні типи, тобто споконвіку наявні загальні образи, "схема", "проект", "канва", що знаходять різноманітні "наповнення" чи "втілення". Культурно-антропологічна методика дослідження ментальності, запропонована психологом,

українознавцем Б. Цимбалістим, вивчає частинне, систему передачі рис вдачі з покоління в покоління під впливом таких факторів (за історико-генетичним методом О. Кульчицького), як підсоння, багатство землі, історична доля та ін. Психіку, сформовану під впливом відповідних чинників (географічний, історичний, соціальний, культурно-морфічний, доглибінно-психічний) слід розглядати не лише динамічно, але й статично. Тобто, не тільки в генетичному контексті становлення душі народу, але водночас як вияв "сталого" ментальності в історичній соціокультурній життєдіяльності народу.

Кожна культура виникає, як органічний порив душі, дозріваючої в несвідомих надрах **Urseclentum** (пра-душі) і спрямованої до самовираження в лише їй притаманному ритмі, такті, до самооформлення її в "омріяних образах". Кожен культурний організм живе своїм особистим життям, створює свої цінності - науку, мистецтво, соціально-економічні відносини тощо. Отже, вся культура - це витвір "колективної душі", епіфеномен життєвого пориву.

Важливими при формуванні національного світобачення є методи сугестії (навіювання). Психологічні механізми сугестивного впливу мистецтва загострюють світовідчуття людини, роблять його емоційнішим, готують психіку до активного сприйняття інформації, впливають на формування ментальності.

Цей метод слід додати до культурно-антропологічного, який розглядає вплив культури на характер людини в ранніх роках. Формування української ментальності відбувається через відновлення засобами мистецтва специфічного українського світобачення.

У процесі дослідження виділено особливості українського менталітету:

емоційно-почуттєвий характер (спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, у якому переважає не раціональний розрахунок голови, а "кордоцентричність" - серце);

антеїзм (злиття людини з природою, ненькою-землею, лірично-поетичне, пісенне переживання рідної природи);

індивідуалізм - здатність і бажання перебрати на себе відповідальність за результати

своїєї діяльності й за життя цілого суспільства, це ініціативність, самостійність, наполегливість, уміння володіти й керувати собою - це особиста незалежність і шанування свободи кожної людини.

Український менталітет - сукупність анатомо-антропологічних, генетико-психологічних та соціально-культурологічних особливостей, що формують специфічне українське світобачення.

Історичні умови уповільнювали кристалізацію поняття української нації. Масова денаціоналізація вищих, найбільш свідомих прошарків українського суспільства в минулому була одним з найрізкіших наслідків цього впливу. Як єдине національне тіло українців, за думкою М.Грушевського, визначали єдність і суцільність території, пам'ять кровної спорідненості і спільного минулого, спільні риси психофізичного типу.

Нація існує завжди тільки тоді, коли ідея маси чи нації як цілісності, є у свідомості одиниць і визначає їх справи. Нація існує насправді та є життєздатною тільки тоді, коли її самосвідомість є повною й виразною. Поступ нації, її могутність і щастя залежать від повноти й ширини, глибини й багатства змісту самосвідомості, від докладності й повноти, з якою цілісність відбивається в кожній індивідуальній душі, від сили почувань, що концентруються у ній.

Високий рівень національної свідомості визначає усвідомлення та сприйняття спільних психологічних особливостей українського менталітету, формування національного світогляду.

Література:

1. Выготский Л.С. Психология искусства.- М.: Искусство. 1968.- С.238.
2. Грушевський М. Люстрована історія України.- К., 1993.- С. 83.
3. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології.- К., 1993.- С. 30.
4. Історія України в народних думках та піснях.- К.: Веселка. 1993.- С. 250.
5. Українське народознавство: Навчальний посібник. Заред. С.П.Павлюка та інш.- Львів: Фенікс, 1994.- С. 392-394.